bcn.cat/
culturapopular

Ajuntament de
Barcelona

CORPUS
A BARCELONA

Quan la primavera mostra la seva darrera lluna sobirana
és quan arriba el Corpus a Barcelona.
Fa set segles que la ciutat celebra una festa que va arribar a ser
la més gran que mai es passejà pels seus carrers.

Els balls més tradicionals, les bèsties més ferotges, els diables més espaordidors
i els gegants més majestuosos són el patrimoni de la cultura d'un poble que manté viva
la tradició de la festa més solemne i més florida de Barcelona.

Quan la flor de la ginesta ha pintat de groc els camps
és que torna el temps de festa i es desperten els gegants.
Enramades, serpentines, paperets de tots colors,
ous que ballen i cireres i carrers tots plens de flors.
Al tardet, amb la gentada, he sentit l'alè del temps
i una olor de flor marcida entre els pètals dels clavells.

Pep Fornés

CORPUS
700 ANYS

Orígens del Corpus

L'origen del Corpus Christi es remunta al segle XIII, quan una monja novícia del convent de Mont-Cornillon va tenir una visió.

La jove Juliana, òrfena de nobles valons, va tenir una visió en què se li apareixia l'Església en forma de **lluna plena** tacada per una ombra fosca que la travessava com un anell de banda a banda. Segons la Juliana, la revelació d'aquesta visió era per l'absència d'una celebració litúrgica del culte a l'eucaristia. Juliana va arribar a ser abadessa de Mont-Cornillon i, després de no poques controvèrsies i acusacions de corrupció per la gestió dels comptes de la leproseria del convent, que la van obligar a fugir de persecucions dels detractors, va aconseguir convèncer el bisbe de Lieja, Robert de Thorete, perquè establís la celebració litúrgica a la seva diòcesi. El **12 de juny de 1247** es va celebrar la primera festivitat de Corpus Christi.

L'Europa d'aquell temps havia estat l'escenari de violentes revoltes cristianes messiàniques contra les injustícies socials que qüestionaven l'opulència de la jerarquia eclesiàstica, com ara la dels albigesos, o càtars. Davant els moviments cristians de contestació messiànics, l'Església havia organitzat una croada contra els albigesos entre 1209 i 1244. També en aquell temps s'instaurà la Primera Inquisició Episcopal contra l'heretgia. L'any 1252 el Papa va autoritzar els inquisidors a utilitzar la tortura per a obtenir confessions. Més tard, vingueren les caceres de bruixes, les quals s'assenyalaren com a culpables de les males collites, la fam i les pestilències.

En aquest context, l'arxidiaca de Lieja, Jacques Pantaléon, que es convertí en el papa Urbà IV, instaurà la festa el 1264 encomanant a Tomàs d'Aquino la composició d'un nou ofici litúrgic per a tota l'Església. El 1311 el Concili de Viena del Delfinat va ratificar la butlla d'Urbà IV. Arran d'una nova butlla del perseguidor dels franciscans espirituals Jacme Duesa, el segon papa del pontificat d'Avinyó, Joan XXII, el Corpus se celebrà a tot arreu, malgrat les resistències que encara hi havia.

En el calendari litúrgic el Corpus s'havia de celebrar a tot el món catòlic **el dijous** després de la festa de la Santíssima Trinitat del primer diumenge de la Pentecosta. Es va elegir el dijous per recordar el dia de l'eucaristia. Tal com altres grans solemnitats que segueixen el calendari lunisolar, el temps de l'Octava de Corpus correspon a **la darrera lluna de la primavera**. Així, el Corpus sempre és el dijous després d'aquesta darrera lluna.

Juliana va ser elevada als altars com a santa de l'Església Catòlica Apostòlica Romana.

700 Corpus a Barcelona

1320

Una de les primeres ciutats d'Europa que va celebrar el Corpus amb gran solemnitat va ser **Barcelona, l'any 1320**. **Ponç de Gualba**, bisbe de Barcelona des de 1303, va portar la primera processó de Corpus a la ciutat. Havia estat sagristà a la catedral de Mallorca, on va estudiar; potser per això va encarregar al mallorquí Jaume Fabre la continuació de les obres de la seu barcelonina i la famosa cripta de Santa Eulàlia. Ponç de Gualba va fer d'ambaixador del rei Jaume II davant del papa Joan XXII quan Jaume II prestà homenatge com a rei de Sardenya i de Còrsega, i negocià la pau amb Sicília i Nàpols.

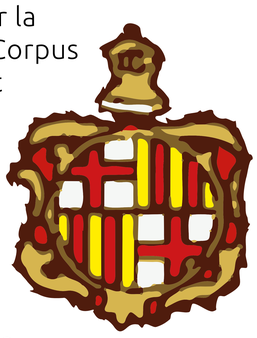

La Barcelona del segle XIV era la capital d'un dels estats més importants de la Mediterrània. L'any següent del primer Corpus, el 1321, a Barcelona es van estrenar dues campanes noves a la catedral, el seny Ferial (1321-1901), dedicat a santa Tecla, i **l'esquella Prima** (del 1321 fins ara), que eren testimoni del bon moment de la seu barcelonina. **La campana** ha estat un instrument musical present des de la vellúria dels temps en molts indrets del món. Les campanes han anunciat el pas del temps, les festes i les malvestats, els focs i l'atac de l'enemic, les alarmes i els esdeveniments solemnes, civils i religiosos. L'esquella Prima és avui la campana més antiga del campanar de la seu catedral basílica de la Santa Creu i Santa Eulàlia, i porta una inscripció que anuncia el significat del seu so des del moment en què va ser fosa: «VOX DOMINI SONAT + ANNO DOMINI MCCCXXI».

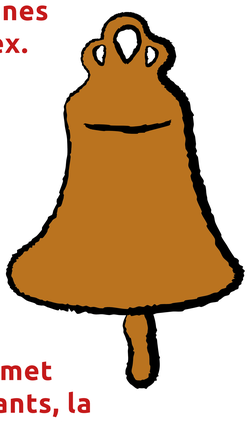

La fabricació de campanes era i és un ofici complex. El procés de fosa, els materials, el disseny, l'alçada i amplada, el gruix, el pes, el diàmetre de la boca, són essencials en el resultat i en el bon so d'una campana. Aquest so és compost, i sovint una campana emet diverses notes consonants, la qual cosa identifica el ressò de cada campana. El so de l'esquella Prima presidí totes les processons dels Corpus que vingueren.

El 1320, l'any de la primera processó de Corpus a Barcelona, el model festiu era participatiu i molt associat al culte catòlic. **Els gremis s'encarregaven de gestionar, organitzar i executar els diferents entremesos de la processó, que no eren sinó escenificacions teatralitzades d'episodis bíblics**. Les indulgències que es concedien a les persones que feien les processons de Corpus i hi anaven van fer que la festa s'escampés aviat i arreu. A la ciutat de Vic ja van fer Corpus l'any 1319; a Barcelona i a Girona ho van fer el 1320; a Tortosa, el 1330; a Lleida, el 1340; a València, el 1355; a Tarragona, el 1359, i a Perpinyà, que ja celebrava el Corpus, també a mitjan segle XIV. L'any 1370 el Corpus Christi ja se celebrava de manera general. A la ciutat de Berga, també des del segle XIV, per Corpus tenia lloc dins l'església la sorollosa Bulla, anomenada més tard Patum, pel so del tabal, documentada ja l'any 1525. L'any 1723 va sortir al carrer per la prohibició de fer-la dins del temple i avui, des de 2003, la Patum és patrimoni de la humanitat.

Fa set segles que aquest model festiu es va implantar a Catalunya i en temps de primavera la ciutat de Barcelona la veié convertida en la festa més gran que mai havia celebrat.

La Processó de Corpus

El seguici solemne més gran de Barcelona va ser la **Processó de Corpus**. En les primeres processons barcelonines es representaven escenes bíbliques a manera d'entremesos teatrals, com ara la creació, **la batalla de l'arcàngel Miquel amb les forces de l'infern**,

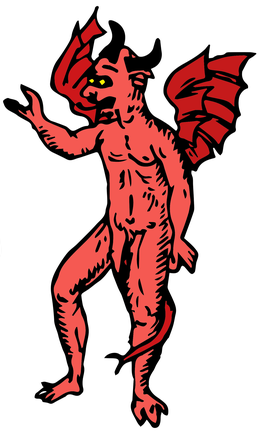

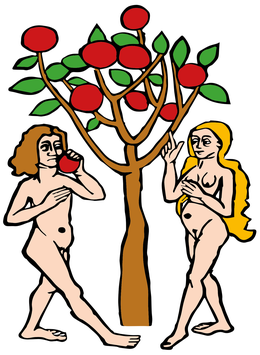

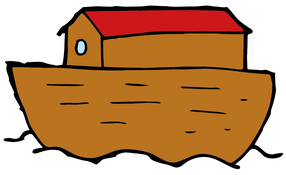

Adam i Eva, **l'arca de Noè**. Després de les escenificacions teatrals se situaven les autoritats, precedides de la **Bandera de Santa Eulàlia**, i tots els gremis i confraries de la ciutat. Tancava la processó la **Custòdia**, amb el Cos de Crist Sagramentat.

La processó aplegava tanta gent que es va convertir en l'esdeveniment més important de la ciutat. Prova d'això és que les autoritats van voler contenir la festa popular en què s'havia convertit la processó amb **normes i prohibicions**, com ara **confinar els jueus al Call, prohibir el llançament de coets i trons, així com fer sonar guitarres, disparar trets d'escopeta, llançar flors de ginesta o fer ballar els gegants**.

Els primers elements d'imatgeria festiva relacionats amb la processó tenen dates documentals concretes: el 1399 **l'Àliga**, el 1424 **el Gegant de la Ciutat i els Cavallets del Gremi de Cotoners**, el 1568 **la Mulassa**. El 1601 **el Gegant del Pi** i molts altres elements festius surten a les processons commemoratives de la canonització de sant Ramon de Penyafort a Barcelona, tal com feien per Corpus.

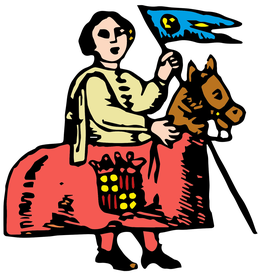

Ben segur que a partir de les representacions de la batalla d'àngels i arcàngels contra les forces infernals van aparèixer bèsties fogueres espaordidores que devien fer les delícies del públic que assistia a les processons, en què la història sagrada es passejava teatralitzada damunt de carrosses, entre balls, músiques i timbals davant dels ulls espurnejants de la mainada.

El ball de diables sortí d'aquesta **escenificació de l'infern** vençut per Miquel, capità general de les tropes celestials. Segons la imaginació i creativitat de cada responsable de comparsa, confrare, clergue o agremiat, en la desfilada sortien tota mena d'éssers dels Set Cels, com ara **serafins**, **querubins**, **àngels**, **arcàngels**, **trons**, **dominacions**, **virtuts**, **principats** i **potestats**. Però també els àngels caiguts, o dimonis, com ara **Llucifer**, **Beelzebub**, **Satanàs**, **Abadó**, **Mammon**, **Belfegor** o **Asmodeu**.

Tota la fantasia i creativitat dels entremesos teatrals de la processó tenen continuïtat en el teatre popular català.

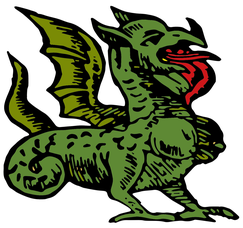

La primera referència a **la Víbria de Barcelona** és de l'any 1399, data en què el Consell de la Ciutat viatja a Saragossa per **la coronació del rei Martí**.

Tal com altres elements d'imatgeria, canvia de mans i passa a dependre del Gremi dels Ferrers, que la passejaren pels carrers durant les processons. La **figura del Drac** consta en documents de l'any 1424, com a part de l'entremès de Santa Margarida. L'anomenada **Tarasca** devia ser una castellanització burocràtica de qualsevol bèstia de foc a partir del segle XVIII. **Víbria, Drac i Tarasca foren bèsties fogueres que patiren les prohibicions de les autoritats, poc condescendents amb l'ús festiu de la pólvora en mans del poble**.

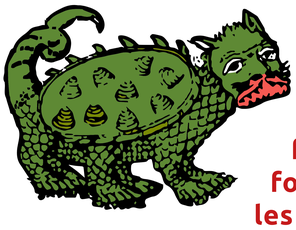

La primera referència d'un **gran Bou** en la processó apareix l'any 1467 de la mà del Gremi de Carnissers. Més tard, el Gremi de Graners tingué cura de la bèstia en la processó.

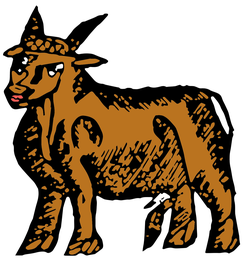

Hem d'entendre que les escenes dels llibres sagrats passaven davant els ulls de la gent corrent, que admirava una gran processó en què s'escenificaven el naixement de l'infant Jesús, amb el bou i la mula, la Mare de Déu, sant Josep i els Tres Reis d'Orient, el rei Salomó i la reina de Sabà, representats en grans estructures portades per homes forts que exhibien llurs habilitats davant del públic.

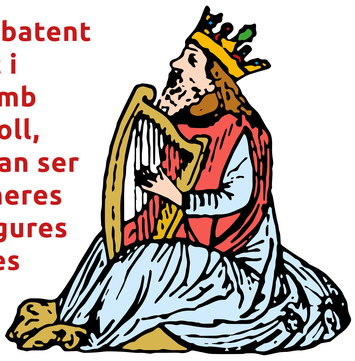

El rei David combatent el gegant Goliat i sant Cristòfor amb el Bon Jesús a coll, possiblement, van ser unes de les primeres aparicions de figures de gegants en les processons.

El Lleó, portat per gent vestida amb pells i grans cabelleres, surt en processó el 1424. L'any 1601, tal com tantes altres bèsties, surt en les festes de la canonització de sant Ramon de Penyafort, però ara és una estructura amb carcassa que simula un lleó coronat, símbol de poder i majestat. Qui el duia era el Gremi de Blanquers.

La importància protocol·lària de **l'Àliga de la Ciutat** en la processó, amb el ball solemne, era gran. El dansaire que la portava era escollit després d'un examen exhaustiu. Representava la ciutat allà on anava i duia la testa coronada amb una obra de filigrana que era l'orgull del gremi. **No hi havia honor més gran per a un visitant il·lustre que ser obsequiat amb la *Dansa de Barcelona***, que executava l'Àliga acompanyada de la música d'un grup de ministrers.

Avui l'Àliga torna a ser present en les **grans solemnitats de Barcelona** després d'un procés de reinvenció dels elements d'imatgeria festiva de la ciutat.

Es té constància documental dels **Cavallets** des de l'any 1424. Eren propietat del Consell de la Ciutat, però els havia cedit al Gremi de Cotoners, que els treia a ballar en la processó de Corpus i en altres solemnitats.

Les figures dels **Cavallets Cotoners** van ser reinventades per artesans del Taller Malatesta l'any 1933, a partir d'un encàrrec de l'Esbart Català de Dansaires, amb una nova imatge contemporània que encara avui llueixen en les festes i solemnitats de la ciutat.

La Mulassa apareix referenciada a Barcelona l'any 1568 com a propietat del Gremi de

Paraires, que tenien la capella gremial a l'església del Pi.

Originàriament, l'estructura de la bèstia constava d'una carcassa coberta de lona que amagava la gent que la portava. L'adquisició de **pirotècnia** per a la Mulassa es documenta l'any 1627. El cap era de fusta tallada i policromada, i va acabar incorporant artefactes per a sostenir coets pirotècnics. Durant el segle XVII participa en les grans solemnitats en què el gremi és present, com ara les grans processons de la canonització de Ramon de Penyafort l'any 1601, de les quals consta abundant i precisa documentació als arxius de la Casa de l'Ardiaca i del Pi. **A final de segle XVIII, amb les normes que prohibeixen l'ús de la pólvora, decau l'ús del bestiari festiu en la processó i, de la Mulassa, se'n parla poc o gens. No és fins l'any 1988, amb la reinvenció dels elements d'imatgeria festiva de Ciutat Vella que la Mulassa torna a vincular-se al Pi i a les festes i solemnitats de Barcelona**.

El Gegant del Pi

La primera data en què apareix escrit el nom d'un gegant en els documents de l'Arxiu del Pi és l'any 1601, quan es parla de les despeses de la processó amb motiu de la canonització de sant Ramon de Penyafort. El 1624 es troba la primera referència de la Geganta i l'any 1669 arriben els Gegants Petits del Pi, que des de llavors precedeixen els Gegants Grossos.

La ginesta

Es diu que la ginesta és la flor del Corpus, i això és així pel costum d'**encatifar el pas de la processó cobrint el terra dels carrers amb flors** i herbes d'olor, com ara la sàlvia i l'espígol. El Corpus s'esdevé en el temps en què la ginesta floreix. També es diu que al pas de la processó es guarnien carrers i places amb enramades i artefactes, com ara magranes gegants d'on sortien angelets, fonts que rajaven enmig de **clavells blancs i vermells**, totes plenes de **cireres del temps** i que mantenien de manera sorprenent un ou en equilibri, cosa que era contemplada com un prodigi propi d'una tal solemnitat extraordinària i sagrada.

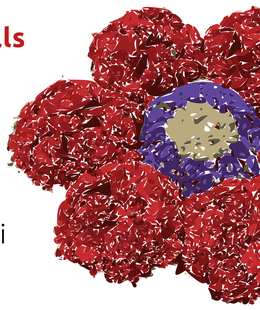

També fora del nostre país, el 1447 hi ha constància d'una processó a Roma amb Nicolau V que recorregué els carrers acompanyant l'Hòstia Santa, senyal que arreu d'Europa es donava gran importància a la solemnitat. **El cerimonial oficial del Cap i Casal de Catalunya incorporava molts elements extrets de la cultura del poble, sobretot pel que fa a la dansa i a la música que acompanyaven la processó**.

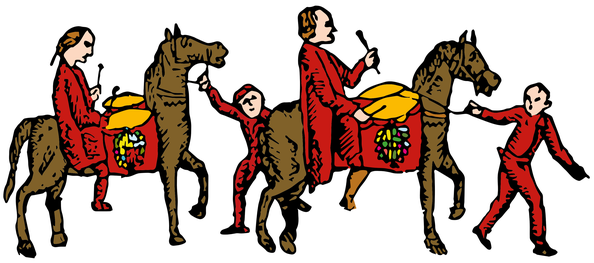

Les Trampes

El protocol de la comitiva de la processó incorporava la representació de **les autoritats de la ciutat**, precedida per dos timbalers, les Trampes, muntats a cavall per acompanyar els entremesos que eren **propietat del Consell de la Ciutat**. Els timbalers i els cavalls anaven ben guarnits de gala, amb vestits i gualdrapa carmesí, tal com corresponia a les grans solemnitats. Aquests tabalers van acabar essent coneguts popularment pel ritme constant del so de la percussió dels timbals: **«Tram-pes, tram-pes, tot-són-trampes!»**. La mordacitat de la veu del poble criticava així, amb ironia, el poder municipal i els seus símbols.

La calor del temps de Corpus feia necessari disposar d'un element, el ventall, per a veure passar la llarga comitiva de la processó. Però apaivagar la calor i espantar la molèstia de les mosques no era pas l'única funció del ventall. En el seu origen, al segle XV, cada gremi o confraria feia els seus, i es diferenciaven pels colors i dibuixos. Si en un principi els ventalls eren elaborats amb palma o palla trenada, els més luxosos eren ornamentats amb brodats i passamaneria de filigrana, tal com corresponia a la solemnitat i ostentació de la gent benestant. Al segle XIX també se'n venien d'impresos, a la manera d'estampes, subjectats amb un mànec de canya.

Amb el temps, les processons d'arreu del país incorporen tota mena de **balls de festa**, com ara el *Ball de bastons*, el *Ball de valencians*, els *Castells*, la *Muixiganga*, el *Ball de panderos*, el *Ball de cintes*, el *Ball de cercolets*, el *Ball de gitanes*, el *Ball de Serrallonga* i molts altres que es fonen en les desfilades de les festes majors d'arreu del país.

Actualment, les **colles de cultura popular** de balls tradicionals, els esbarts, les colles de diables o **els castells** són la recreació festiva de tot el **patrimoni cultural immaterial dels Països Catalans**.

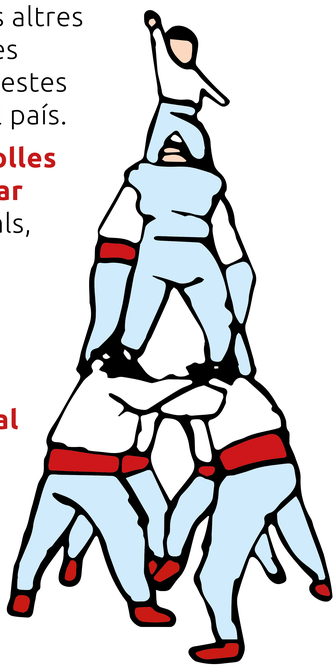

El Corpus de Sang

La revolta catalana contra el mal govern de Felip IV i el seu privat, el comte duc d'Olivares, va fer que **el dia 7 de juny de 1640 un grup de segadors s'alcés en avalot** a Sant Andreu de Palomar. Els terços de l'exèrcit del rei escampaven el terror i l'abús arreu del Principat, i **la gent ja no podia més**. El rei feia la guerra amb França i en alguns pobles es van tancar les portes a les tropes d'ocupació, com ara a Santa Coloma de Farners, on van matar l'algutzir reial, Miquel de Mont-rodon.

A Riudarenes i a Santa Coloma **la repressió reial** va ser especialment cruel, ja que **van cremar les viles**. A Barcelona hi va haver també avalots pels carrers quan hi **van fer cap els segadors**, que van anar al Palau del Virrei, on va morir-ne un. Aquesta mort va encendre més la revolta i així fou com es van saquejar algunes cases dels jutges de la Reial Audiència. Diuen que en la revolta hi va haver fins a vint morts, la majoria funcionaris reials, incloent-hi el virrei de Catalunya i comte de Santa Coloma de Queralt, en Dalmau de Queralt i de Codina. Dels altres morts del **Corpus de Sang**, mai no se'n parla.

Moments singulars del Corpus

L'**any 1977**, seguint les disposicions del **Concili Vaticà II**, va desaparèixer la processó fora del temple a Barcelona. Durant un parell de dècades **el Corpus va ser absent dels carrers de Barcelona**. Però l'**any 1992**, coincidint amb l'Olimpíada, van ser les entitats de cultura popular de Ciutat Vella que van prendre la iniciativa de reinventar la processó. **El Corpus tornava a passejar per la ciutat**.

L'Ou com Balla

Aquest sortilegi de l'aigua, que es va fer popular a partir del segle XVII a Barcelona, havia estat originàriament un **divertiment per a entretenir la gent de bona casa** mentre esperava el pas de la processó. Es guarnia una font de sortidor amb **flors blanques** i **cireres del temps**, i al raig es mantenia **un ou buit en equilibri**. Aquesta mena de juguesques prodigioses enaltien la solemnitat de la celebració i provocaven, i encara provoquen, la fascinació de tothom.

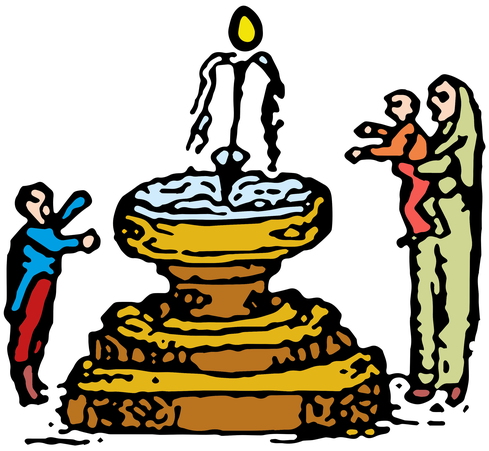

Ajuntament de Barcelona

Documentació i textos: **Pep Fornés**
Dissenys i il·lustracions: **Fons Gràfic**
Correcció lingüística**: Contextuàlia**
Imatges de la Processó de Corpus: **Generalitat de Catalunya, Fons Amades**